

קיטוב פוליטי והמשבר החוקתי בישראל

מאת

עידו פורת*

ישראל חווה בשנים האחרונות עלייה דרמטית בקיטוב הפוליטי והיא נחשבת בין המדינות המקוטבות בעולם. על פי מחקרם של אמיתי, גדרון ויאיר, הקיטוב הרגשי בישראל (עוצמת הרגשות השלייליים של מחנה פוליטי אחד כלפי השני) עלה ב-180% בין השנים 2009 ל-2022 והגיע לרמה של 6.2 בסולם של בין 1-10. לשם השוואה, רמת הקיטוב הרגשי שתועדה בין דמוקרטים לרפובליקנים בבחירות של 2016 (אותן בחירות בהן דונלד טראמפ ניצח את הילרי קלינטון) הייתה רק 4.7 נקודות באותו סולם, והרמה שנרשמה בישראל ב-1992 הייתה רק 2.4 נקודות.¹ במהלך רוב שנת 2023 ישראל חוותה גם משבר חוקתי חמור בעקבות תוכנית הרפורמה המשפטית של הממשלה והמחאה כנגדה – משבר שעדיין לא הסתיים. לרשימה זו שתי מטרות. ראשית, לאפיין את תופעת הקיטוב כפי שנחקרה בינתיים בספרות, ובמיוחד לאפיין את הקיטוב הישראלי וסיבותיו. שנית, להראות את הקשר בין עליית הקיטוב בישראל למשבר החוקתי סביב הרפורמה. לטענתי הקיטוב מנע תהליך טבעי של מטוטלת בין בית משפט ליברלי לשמרני. בשל הקיטוב כל צד התבצר

* פרופסור חבר למשפט חוקתי במרכז האקדמי למשפט ולעסקים. המאמר מבוסס על המאמר Iddo Porat, *Political Polarisation and the Constitutional Crisis in Israel*, 56(3) Israel Law Review 369 (2023).

1 יאיר אמיתי, נעם גדרון ועומר יעיר *קיטוב פוליטי בישראל 1992-2022* (נייר עבודה, עתיד להתפרסם).

בעמדותיו מתוך חשדנות הדדית עמוקה דבר שהוביל למשבר במקום לתהליך הדרגתי של שינוי. הבנת הקיטוב כאחד מהתהליכים שהובילו למשבר הינה צעד חשוב בהתקדמות לעבר פתרונו.

א. קיטוב – הגדרות ומאפיינים

קיטוב פוליטי (להלן: קיטוב) הוא מצב עניינים שבו הפוליטיקה מונעת לכיוון הקטבים ומתרחקת מהמרכז. ככזה, הקיטוב עשוי ללבוש שתי צורות עיקריות: עלייה בכוחן של מפלגות קיצוניות והיחלשות של מפלגות המרכז (קיטוב של קיצוניות), וחלוקה ברורה בין שני מחנות פוליטיים מנוגדים ואנטגוניסטיים (קיטוב דואלי).² אתרכו בסוג השני של הקיטוב, שמאפיין את ישראל, כמו גם במדינות מקוטבות אחרות כמו ארצות הברית, ברזיל והודו. ישנם גם שני סוגי קיטוב מבחינת מדידת הקיטוב. קיטוב אידיאולוגי (ideological polarization) – המודד את הפערים האידיאולוגיים בין שני המחנות הפוליטיים בנושאים כגון, הגירה, ביטחון, דת ומדינה, ועוד; וקיטוב רגשי (affective polarization) – המודד את עוצמת הרגשות השליליים כלפי אנשי המחנה הפוליטי האחר אל מול הרגשות החיוביים כלפי אנשים מהמחנה שלך. אחד מהממצאים המרתקים הוא שבישראל, כמו גם בארצות הברית, לא ניכרת עלייה משמעותית בקיטוב האידיאולוגי, אך ניכרת עלייה דרמטית בקיטוב הרגשי.³

קיטוב, במיוחד מסוג הקיטוב הדואלי, מאופיין בשבע התכונות הבאות: *זהות, התחפרות, טוטליות, איום, חוסר רציונליות, חוסר-פשרה וחוסר ניטרליות*. בזהות הכוונה שהשתייכות למחנה פוליטי הופכת לחלק מהזהות של אדם.

Giovanni Sartori, *European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism*, in *Political Parties and Political Development* (SPD-6) (Princeton University Press, Joseph La Palombara & Myron Weiner, eds), 1966.

Noam Gidron, James Adams & Will Horne, *American Affective Polarization in Comparative Perspective* (Cambridge University Press 2020); Thomas Carothers and Andrew O'Donohue (eds), *Democracies Divided: The Global Challenge of Political Polarization* (Brookings Institution Press 2019).

בזמן קיטוב המחנה הפוליטי מגדיר לא רק את עמדותיו הפוליטיות של אדם, אלא את זהותו. ההשתייכות הפוליטית קובעת למעשה מי אנו וכיצד אנו מגדירים ותופסים את עצמנו, כמו השתייכות לשבט או לקבוצה אתנית. התחפרות נובעת מזהות. אם השתייכות למחנה פוליטי הופכת להיות חלק מהזהות, אזי קשה מאוד לעבור ממחנה פוליטי אחד למשנהו, מכיוון שמעבר כזה דורש שינוי קיצוני – שינוי בזהות. מחקרים מראים שבמהלך קיטוב אם המחנה הפוליטי שלנו משנה את העדפותיו בנושא מרכזי כלשהו, התוצאה אינה מעבר למחנה הפוליטי האחר אלא שינוי של העדפות שלנו כך שיתאימו להעדפות החדשות של המחנה הפוליטי. זהות קשורה גם לטוטליות, במובן זה שהשתייכותו הפוליטית של אדם קובעת מכלול רחב של בחירות והוויות חיים – מהשכונה בה הוא גר, דרך החברים שלו, התקשורת אותה הוא צורך, הסלבריטאים שאחריהם הוא עוקב, ועד בחירת בן או בת זוג לחיים. טוטליות מתקשרת גם לעובדה שהזיהוי הפוליטי בהדרגה "בולע" לתוכו את כל נקודות החתך האחרות בחברה, כך שריבוי הזהויות הטבעי בחברה מתרדד לכדי חלוקה אחת, ולא ניתן, כפי שהיה בעבר, להיות בעלי דעות וזהויות שחותכות את הרצף הפוליטי.⁴ פוליטיקה כזהות קשורה גם למאפיין של איום מהמחנה הפוליטי היריב. זאת כיוון שניצחון פוליטי של הצד השני נתפס ככזה שיביא לא רק למדיניות שגויה, אלא יערער את זהותנו ויהווה איום על אורח חיינו. היריב הפוליטי שלנו נתפס אפוא לא רק כטועה, אלא כזר, מסוכן ומרושע. בנוסף להיותו מרושע, היריב הפוליטי הוא גם לא רצינולי. הטוטליות של הקיטוב מביאה לידי כך ששני הצדדים הפוליטיים יחוו את המציאות בצורה שונה לחלוטין. כאשר הקיטוב הוא קיצוני אין אפילו מצע משותף עובדתי לשני המחנות. לכן כמעט בלתי אפשרי לראות את העולם מעיני היריב הפוליטי שלי, ונראה שהיריב שלי לא יכול לראות את המציאות בבירור, והוא הזוי, או

4 "[T]he normal multiplicity of differences in a society increasingly align along a single dimension, cross-cutting differences become reinforcing, and people increasingly perceive and describe politics and society in terms of 'us' versus 'them'". Jennifer McCoy, Tahmina Rahman & Murat Somer, *Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities*, 62 Am. Behav. Sci. 16 (2018).

השתגע ואיבד את הרציונליות שלו. אם להשתמש בציטוט מוכר, אתה (היריב הפוליטי שלי) לא רק "טועה" (you are wrong), אלא "משהו לא בסדר איתך" (there is something wrong with you). המאפיין השישי של הקיטוב, אי התפשרות, נובע מהמאפיינים של איום וחוסר רציונליות. אם המחנה הפוליטי הנגדי הוא מרושע או משוגע, ובנוסף מאיים על הזהות שלי ועל אורח חיי, קשה להגיע עמו לפשרה או לשתף עמו פעולה. בזמן קיטוב מערכות הבחירות מכוונות אפוא הרבה פחות לשכנוע קולות המרכז או הקולות המתנדנדים, ומכוונות במקום לחיזוק הבסיס הפוליטי ולהכנתו ל"קרב" עם המחנה היריב. המאפיין האחרון, חוסר ניטרליות נובע מהמאבק הבלתי מתפשר לשליטה של שני המחנות היריבים. מאבק זה לא משאיר אף שטח "נקיי", ולכן הופך את כל המוסדות, גם אלו האמורים להיות ניטרליים לנגועים פוליטית ומזוהים עם אחד הצדדים, או מפוצלים פנימית ביניהם.⁵

ב. ההיסטוריה של הקיטוב בישראל

ההיסטוריה היהודית שזורה בסכסוכים פנימיים, כיתות, פילוגים וחילוקי דעות ונראה שהיהדות מתאפיינת במידה רבה של פלגנות מראשיתה. ידוע כי לחורבן ירושלים בשנת 70 לספירה תרמה המחלוקת הפנימית בין הפלגים היהודים שנלחמו אלו באלה עד כדי שריפת מאגר החיטה של העיר הנצורה. עוד לפני כן היה הפילוג בין ממלכות יהודה וישראל המוזכר בתנ"ך ומתוארך למאה ה-10 לפני הספירה לערך. ההלכה היהודית שהתפתחה לאחר חורבן בית המקדש מבוססת על הרעיון של ריבוי דעות, והרעיון של מחלוקת הוא אחד מהרעיונות המכוננים שלה. ליהדות, כידוע, אין "אפיפיור" או "ועידה אקומניות", כפי שיש לנצרות הקתולית, היכולים להכריז על תפיסה רשמית אחת שתהיה משותפת לכל המאמינים, ובהעדר מרכז רוחני גשמי עם חורבן בית המקדש, ההלכה הכילה בתוכה את המחלוקת כדרך חיים. בעידן המודרני, השטעטלים של מזרח אירופה, שהיוו את הקהילה היהודית הגדולה ביותר לפני

5 John T. Jost, Christopher M. ; לעיל ה"ש 3; Gidron, Adams & Horne Federico & Jaime L. Napier, *Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities*, 60 Annual Review of Psychology 307 (2009).

השואה, היו מפורסמים בתרבות של ויכוחים סוערים, אנטגוניזם אידיאולוגי וכיתתיות. יתכן והי"DNA התרבותי" היהודי שכולל בתוכו מחלוקת ופילוג הועבר גם לפרויקט הציוני ולמדינת ישראל. כך, בבחירה למועצה הראשונה של נציגי האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי ב־1920, הקהילה היהודית הקטנטנה של 80,000 איש עם 20,000 בעלי זכות בחירה, הפיקה לא פחות מ־19 מפלגות שיתמודדו בבחירות.⁶ חוסר היכולת להתלכד סביב עקרונות ליבה מוסכמים עשוי להיות גם אחת הסיבות לאנומליה של אי אימוץ חוקה במדינה העברית עם קבלת העצמאות מן הבריטים – המדינה היחידה שיצאה מהקולוניאליזם לאחר מלחמת העולם השנייה, מבלי לאמץ חוקה.

למרות ה־DNA התרבותי המקוטב הזה, או אולי בגללו, שנותיה הראשונות של המדינה התאפיינו בניסיון הרואי ליצור זהות חדשה ומלוכדת – "כור היתוך" שייצר מתוך מגוון גלויות שהתקבצו בישראל את הזהות האחידה של הישראלי החדש. זהות חדשה זו התבססה על לאומיות יהודית, סוציאליזם, עבודה פיזית וחיבור לארץ, וליברליזם בהשראת מסורת הנאורות והמסורת הפוליטית הבריטית. זהות זו הצליחה במידה מסוימת לאחד את החברה הישראלית הצעירה. כך, למרות הפלגנות ורב המפלגתיות שהמשיכו לאפיין את החברה הישראלית, ולמרות מפלגות קטנות בקצוות של שני צדי המפה הפוליטית, ישראל נשלטה בשנים הראשונות ללא עוררין על ידי מפלגה אחת – מפא"י (לימים מפלגת העבודה) שהייתה מפלגת מרכז־שמאל דמוקרטית־סוציאליסטית שבדמותה עוצבה דמותו של הישראלי החדש. את ניצני הקיטוב הנוכחי – חלוקה בין שני מחנות פוליטיים גדולים שהפכו עם הזמן לשתי קבוצות זהות נפרדות – ניתן לזהות בבירור רק אחרי המהפך הפוליטי בשנת 1977, אז נעצרה בפעם הראשונה השליטה הרצופה של מפא"י ועלתה לשלטון מפלגת ימין – הליכוד.

התמוטטות ההגמוניה הפוליטית של השמאל ב־1977 מייצגת אם כן גם את התמוטטות הניסיון של ישראל לזהות ישראלית מלוכדת, ואת תחילתו של

6 רפי מן "אטמוספירה מרעילה ומחניקה, תעמולת הכפשה, רסיסי מפלגות, ימין מול שמאל וחילונים מול דתיים: מבט אל הבחירות הראשונות ל"כנסת ישראל", 1920 "העין השביעית" (20.4.2019).

הקיטוב במובן הדואלי שלו. במקום זהות אחת החלו להתפתח שתי זהויות מנוגדות. השמאל איבד בהדרגה את דגלו הסוציאליסטי ואת ההזדהות שלו עם מעמדות הפועלים – בעקבות תהליכים דומים בשמאל בכל העולם המערבי – וכן את דגלו הלאומי, ואימץ במקומם את דגלי הליברליזם האינדיבידואליסטי, הקוסמופוליטיות, "זכויות האדם", ותהליך השלום. הימין שמר על הלאומיות הניצית שלו שאפיינה אותו בשנותיה הראשונות של המדינה, כשהיה רק מיעוט פוליטי קטן, אך ויתר על חלק מהליברליזם החילוני שלו לטובת קואליציה חדשה עם המסורתיות היהודית, עם המפלגות הדתיות ועם המזרחים. המזרחים שנטו למסורתיות, והתקשו להתגבר על פערים חברתיים וכלכליים עם היהודים האשכנזים, הרגישו ניכור מן ההנהגה האשכנזית של מפלגת העבודה וממה שראו כאליטה האשכנזית ששלטה במדינה, ומצאו, ככלל, בית נוח יותר בימין מאשר בשמאל.

החלוקה בין ימין לשמאל החלה להיות מקושרת גם לחלוקה על רקע כלכלי וסוציו־אקונומי. ישראל חוותה בעשורים האחרונים עלייה דרמטית בפערים הכלכליים בין עשירים (ובמיוחד העשירים מאוד) והעניים ומעמד הביניים. פערים אלו קשורים גם לתהליכי הגלובליזציה הגורמים להבדלים הולכים וגדלים בין תושבי הערים הגדולות והקוסמופוליטיות לתושבי הפריפריה, ובין בעלי המקצועות החופשיים, ולאחרונה מקצועות ההיי טק, המקושרים יותר לעולם הגדול והניידים יותר, לבין מעמדות הצווארון הכחול שאפשרויות הניידות שלהם מוגבלות יותר – הבחנה שדייוויד גודהארט כינה ההבדל בין ה־"Somewheres" ל־"Anywheres".⁷ כפי שקורה במדינות אירופה וצפון אמריקה, השמאל החל להוות בית טבעי יותר לקבוצה הגלובלית והמבוססת יותר כלכלית, והימין למעמד הלוקלי והחלש יותר כלכלית.⁸

למכלול הזה של נסיבות פוליטיות וחברתיות יש להוסיף את הממד הטכנולוגי ואת השינויים במדיה שבלעדיהם לא ניתן להבין את עוצמת הקיטוב בעולם ובישראל. עליית האינטרנט והמדיה החדשה, ובפרט המדיה החברתית,

David Goodhart, *The Road to Somewhere: The New Tribes Shaping British Politics* (Penguin 2017) 7

ראו ביקורתו של סמואל מוין על תנועת זכויות האדם של השמאל, ככזו שזנחה את המעמדות החלשים. Samuel Moyn, *Not Enough: Human Rights in an Unequal World* (2019) 8

שוחקת את הבסיס המשותף להחלפת רעיונות, ויוצרת במקום זאת "תיבות תהודה" מבודדות המגבירות את הבדלנות והקיצוניות. השילוב בין האינטרנט לטלפונים ניידים מאפשר גם לעצב תודעה במהירות ובזול באופנים שלא היו קיימים בעבר, בין אם במכוון, או בתיווך של אלגוריתמים המתגמלים הקצנה ורגשות שליליים.

ישראל שבה החשיפה לטלפונים ניידים ולרשתות חברתיות, כמו וואטסאפ, היא מהגבוהות בעולם, מושפעת מתהליכים אלו במיוחד. ביחד עם עליית האינטרנט התקשורת המסורתית עברה שינויים מרחיקי לכת גם כן. עקב הכנסת האינטרנט והסמארטפון כמקורות מתחרים וחינמיים לייצור וצריכת חדשות⁹ התקשורת המסורתית איבדה את מקורות ההכנסה הקודמים שלה והיום נשענת הרבה יותר על סוגי חסות שונים – בין אם מסחרית, פוליטית או אידיאולוגית.¹⁰ בנוסף התקשורת המסורתית עברה התפצלות על פי קווים אידיאולוגיים במקומות רבים בעולם, כולל בישראל עם הקמת ערוץ טלוויזיה ימני – ערוץ 14, בדומה ל־Fox News האמריקאי, על רקע טענות להטיה שמאלה של ערוצי המדיה המרכזיים. בארצות הברית, מספר הצופים בערוצי החדשות בטלוויזיה נחלקים כמעט שווה בשווה בין התחנות המזוהות עם השמאל CNN, MSNBC, והתחנה המרכזית המזוהה עם הימין – Fox News,¹¹ וייתכן שישראל מתקדמת לעבר מודל תקשורת דומה גם כן.

נמצא אם כן, שכפי שקורה בתהליכי קיטוב בכל העולם, גם בישראל החלוקה

9 Eli Pariser, *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You* (Penguin 2011); Pablo Barberá and others, *Tweeting from Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber?*, 26 *Psychological Science* 1531 (2015); Elizabeth Suhay, Emily Bello-Pardo & Brianuna Maurer, *The Polarizing Effects of Online Partisan Criticism: Evidence from Two Experiments*, 23 *International Journal of Press/Politics* 95 (2018); Ro'ee Levy, *Social Media, News Consumption, and Polarization: Evidence from a Field Experiment*, 111 *American Economic Review* 831-870 (2021)

10 Guy Grossman, Yotam Margalit & Tamar Mitts, *How the Ultrarich Use Media Ownership as a Political Investment*, 84 *Journal of Politics* 1913 (2022)

11 ראו: Pew Research, Cable News Fact Sheets (לפי הסקר הזה Fox News עוברת באחוזי צפייה את CNN ו־MSNBC ביחד).

הפוליטית בין ימין ושמאל הולכת ומרדדת את המורכבויות של הזהויות האחרות ו"בולעת" אותן לתוכה, וההשתייכות הפוליטית הופכת להיות עניין של זהות והשתייכות לקבוצה – ולא רק, או אף לא בעיקר, של עמדות בנושאי חברה, ביטחון וכלכלה. עדות אפשרית לכך היא כי בנושאי ביטחון וכלכלה דווקא ניכרה התקרבות בין עמדות הגוש הימני והגוש השמאלי, במיוחד לאחר שתהליך השלום עלה על שרטון בסוף שנות ה־2000, והוויכוח עליו איבד ממרכזיותו בחברה הישראלית. ועם זאת, ההתקרבות האידיאולוגית לא הביאה להפחתת הקיטוב, אלא להיפך, הקיטוב (הרגשי) מאז רק החריף, והגיע לשיאים חדשים.

ג. הקיטוב והמשבר החוקתי

הבנת הקיטוב יכולה לעזור להבין את התהליכים שהביאו למשבר סביב בית המשפט העליון בישראל, וכן את עוצמת המשבר ואי היכולת לפתור אותו.

א. קיטוב והסיבות למשבר

הפיצול של החברה הישראלית לשני מחנות שראשיתו בסוף שנות ה־70 השפיע גם על בית המשפט העליון. כידוע החל מסוף שנות ה־70 ובמהלך שנות ה־80 בית המשפט העליון עבר מ"פורמליזם לערכים" דבר שהתבטא בהרחבת עילות הפרשנות, הרחבת עילות הביקורת במשפט הציבורי, הרחבת היקף התחומים והגופים החשופים לביקורת, פיתוח סעדים חדשים, ונכונות גוברת לעסוק ולהכריע בסוגיות ערכיות שבלב הוויכוח החברתי והפוליטי בישראל. מאוטנר שהיה הראשון שתיעד באופן מקיף את השינוי הזה כבר בתחילת שנות ה־90 גם קשר אותו לפיצול בחברה הישראלית שהחל בסוף שנות ה־70, וכך כתב:

בית המשפט של שנות השמונים [פעל] בתוך חברה מפולגת, שהחל מתחולל בה, במלוא העוז, התהליך של עיצוב דמותה התרבותית של ישראל, תוך שחלק מהחוגים הנוטלים חלק בתהליך מזדהים עם מערכת הערכים [הליברלית] שבשמה פועל בית המשפט, בעוד חלק אחר, לאו דווקא מבוטל, קורא תיגר על מערכת ערכים זו. בנסיבות אלה, היה בית המשפט יכול לנהוג באחת משתי דרכים. הדרך האחת היא היצמדות

לפורמליזם נוקשה, בנוסח של הכרזה אקסיומטית ולקונית על ערכיו, כאילו קיימת רק דרך אחת לעשיית משפט – דרכו של בית המשפט. הדרך האחרת היא ירידה אל מרכז הזירה של הדיון הציבורי, והכרזה מצד בית המשפט, בגלוי ובקול צלול, על ערכיו, מתוך כוונה להדוף את אלה החותרים תחת מפעלו ולספק דלק רעיוני לאלה התומכים בו, ומתוך תקווה שבסופו של דבר, ינצחו ערכיו של בית המשפט במאבק על נפשה של ישראל. פסיקתו של בית המשפט בשנות השמונים מסמנת הכרעה לטובת דרך הפעולה השנייה ותפיסה הרואה בפורמליזם המשפטי כלי קהה מדי במאבק על דמותה של המדינה.¹²

בין אם מקבלים את ההסבר של מאוטנר ובין אם לאו, מה שברור הוא שבית המשפט הרחיב את היקף כוחו והשפעתו בחברה הישראלית באותה תקופה בה התעצב הפיצול של החברה הישראלית לשני מחנות. ובה בעת, מבחינת תוכן פסיקותיו, בית המשפט הגביר את הזיהוי הליברלי, החילוני, והאוניברסלי שלו, גם בהתנגשות עם ערכים דתיים, יהודיים, ועם מדיניות ביטחון. ההתנגשות עם המחנה השני – הלאומי, מקומי, ניצי, ודתי יותר, הייתה לכן, כמעט בלתי נמנעת. השיא של התעצמות השפעתו של בית המשפט התרחש באמצע שנות ה־90, במה שמכונה ה"מהפכה החוקתית" ששדרגה את כוחו של בית המשפט לרמה החוקתית, ואפשרה לו להיות הפוסק האחרון בנושאים מרכזיים על ידי כוחו לבטל חקיקה של הכנסת. שנות ה־90 הם גם שיאה של תנועה גלובלית של חוקתיות, דמוקרטיזציה, וליברליות, שבה בתי משפט חוקתיים בכל העולם שיחקו תפקיד מרכזי,¹³ וניתן להבין את ה"מהפכה החוקתית" כמכוונת להשתלבותה של ישראל באותה תנועה גלובלית. גם בישראל זוהי תקופה שבה השמאל הליברלי מוביל את המדיניות, בין היתר בתהליך אוסלו. אך, החל משנות ה־2000, בישראל, כמו גם במדינות רבות אחרות, המחנה

12 מנחם מאוטנר "ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי" עיוני משפט יז 503, 577-578 (1993).

13 Iddo Porat, *Towering Judges and Global Constitutionalism in Towering Judges: A Comparative Study of Constitutional Judges* 1 (Rehan Abeyratne and Iddo Porat eds., Cambridge University Press, 2021)

הימני והשמרני הסתמן כחזק יותר מבחינה אלקטורלית. ההתנגשות הבלתי נמנעת בין בית המשפט לגוש הימני והדתי הייתה, אם כן, גם התנגשות בין בית המשפט לממשלה ולכנסת, כיוון שאלו נשלטו במשך רוב התקופה מאז שנות ה-2000 על ידי מחנה זה.

ב. קיטוב כמונע תהליכים טבעיים של שינוי ופשרה

סכסוך חריף בין המערכת הפוליטית לבין בית המשפט העליון בישראל לא הפתיע אפוא אף אחד. מה שהיה מפתיע היה שהוא התפרץ בצורה של משבר כה חריף ובלתי פתיר. זאת, שכן בהתחשב בהיסטוריה של עימותים אחרים בין בית המשפט למערכת הפוליטית ניתן היה לצפות להתפתחות אחרת וטבעית יותר.

בהתחשב במסלולו של בית המשפט העליון כפי שתואר לעיל, ובשינויים בחברה הישראלית, נראה היה שהמטוטלת הליברלית בבית המשפט העליון הגיעה לרמה גבוהה במיוחד כך שצפויה הייתה תנועה של המטוטלת אל הצד האחר, השמרני יותר. מהלך כזה הוא מהלך טבעי כאשר בית המשפט אינו מסונכרן עם המגמה הכללית בחברה. תנועות מטוטלת התרחשו בהיסטוריה של בית המשפט העליון האמריקני – המפורסמת בהם בתקופת הניו דיל בשנות ה-30 של המאה הקודמת – וניתן לזהות תנועת מטוטלת דומה גם כיום בבתי המשפט העליונים בבריטניה ובקנדה שהופכים שמרנים יותר לאחר גל ליברלי ארוך באותם בתי משפט.¹⁴ שינוי שכזה יכול לבוא מבפנים, מבית המשפט, או מבחוץ, באמצעות כוחה של הממשלה במינוי שופטים, כפי שעשה רוזוולט בתקופת הניו דיל, וכפי שעשו ממשלות שמרניות בקנדה, למשל. ואכן, שינוי כזה החל להתפתח גם בישראל עם בחירת שופטים שמרנים יותר לבית המשפט העליון – מהלך שהיה צפוי להביא לשינוי הדרגתי לעבר בית משפט פחות אקטיביסטי ויותר שמרני.

14 ראו *Britain's Supreme Court takes a conservative turn: It rejects more human-rights claims and sides with public bodies more often*, The Economist (2.6.2022); Robert Danay, *A House Divided: The Supreme Court of Canada's Recent Jurisprudence on the Standard of Review*, 69 University of Toronto Law Journal 3 (2019); JJ McCullough, *How Supreme Court Reform Unites Canadian Conservatives and American Liberals*, The Washington Post, 14 July 2022.

אך, העימות סביב בית המשפט העליון המשיך והתפתח אל עבר השלב שבו הקיטוב בישראל היה כבר ברמות כה גבוהות שפתרון מסוג זה היה כנראה בלתי אפשרי, ולכן הוא התפרץ בצורה של משבר עוצמתי במיוחד. ייתכן וניתן לדבר על שני שלבים בקיטוב בישראל (ואולי גם במקומות אחרים). בשלב הראשון, שתואר לעיל והחל מסוף שנות ה־70, החברה מתפצלת לשני גושים מובחנים המתחרים על נושאים של משמעות וזהות (יהודית או דמוקרטית), ולא רק על נושאי מדיניות. בשלב השני, בשלב השני, ייתכן בהשפעת השינויים הטכנולוגיים, מתווספת לחלוקה זו עלייה אקספוננציאלית בקיטוב הרגשי – כלומר, ברמת החשדנות, חוסר האמון, ואף השנאה של צד אחד כלפי השני. בישראל נראה שתהליך שני זה מתחיל ביתר שאת החל מהעשור השני של המאה ה־21 כפי שמראה מחקרם של אמיתי, גדרון ויאיר, והוא כולל את כל מאפייני הקיטוב הרגשי כפי שפורטו לעיל: הטוטליות והשבטיות של ההשתייכות הפוליטית, תחושת האיום, הדחיפות והקטסטרופה מן האפשרות שהצד השני יהיה בשלטון, הייחוס של חוסר רציונליות וחוסר תום לב לצד השני, והיחלשות הנכונות לפשרה. הקיטוב אם כן השפיע על הדרך בה בחרו שני הצדדים לפעול, ומנע את האפשרות של שינוי הדרגתי וטבעי בבית המשפט העליון.

ראשית הייתה זו הממשלה, שבאמצעות אימוץ תכנית הרפורמה בחרה במודע שלא לנקוט בדרך של שינוי הדרגתי. במקום לחכות שתהליכי השינוי שהוזכרו יפעלו את פעולתם, או לבצע התאמות בקנה מידה קטן – בחרה הממשלה בחריגה קיצונית מן המצב שאפיין את שלושת העשורים האחרונים, בשינוי מיידי ונרחב שהיה צפוי לערער מנגנונים רבים שפותחו במהלך השנים האחרונות, ושנשזרו בתוך המערכת הפוליטית והביורוקרטית הישראלית. לקיטוב, כך אבקש לטעון, היה חלק משמעותי בבחירה במהלך מסוג זה. הקיטוב הביא לכך שחלקים בממשלה חוו תחושת דחיפות, איום, וחוסר אמון כלפי הצד הפוליטי השני, וכלפי בית המשפט שנתפס כמייצג שלו. האיום נתפס בממדים של אסון מתרגש ובא, שבו הצד הפוליטי שכנגד, בסיוע בית המשפט, יערער את זהותה היהודית והמסורתית של המדינה, וכן יערער את שלטון הימין, כך שאם הממשלה לא תפעל עכשיו, ותנצל את ההזדמנות שנוצרה בשל ההרכב הייחודי של הקואליציה לשנות דברים באופן קיצוני, הכוחות הללו ישתלטו לחלוטין על המדיניות הישראלית. הקיטוב אם כן, החרף ביקורת אפשרית ולגיטימית כלפי מהלכים בבית המשפט העליון לעבר מהלך שהוא חריף בהרבה מכל אלו שבאו לפניו.

לקיטוב היה חלק משמעותי גם בתגובת הצד הפוליטי שכנגד – בעוצמת התגובה שלו והורדת הנכונות למצוא מוצא מהמשבר החמור. גם הצד הפוליטי השמאלי והחילוני, חש תחושה של איום, של אסון המתממש ובא, של דחיפות, ושל חוסר אמון עמוק בצד השני. חשש זה התעצם נוכח מגמות ההיחלשות הדמוגרפית של גוש השמאל הליברלי בישראל. אומנם, החשש משחיקת הערבויות הדמוקרטיות והליברליות בגלל הרפורמה לא היה בלתי גיוני או מנותק מהמציאות. חשש זה נבע מהיקף השינויים שביקשה הרפורמה לבצע במערכת המשפט והחריף בשל העובדה שהממשלה שלקחה על עצמה את השינויים הרדיקליים הללו הוקמה, לראשונה בתולדות ישראל, בסיוע מפלגת ימין קיצונית עם שורשים היסטוריים של תמיכה גלויה בגזענות, במקום בעזרת מפלגות ימין־מרכז או מרכז, כפי שהיה תמיד לפני כן. החשש החריף גם בשל הניסיון מן הזמן האחרון של מדינות אחרות, כמו פולין והונגריה, שבהן רפורמות שיפוטיות השתלבו במהלך רחב יותר של שחיקה במנגנונים דמוקרטיים נוספים.

ועם זאת, הקיטוב העצים משמעותית את תחושת האיום בצד הליברלי והקשה עליו לקחת בחשבון את החששות והאינטרסים התקפים של המחנה הפוליטי היריב. הנכונות לראות את המהלך של הממשלה כקשור לתהליכים הדרמטיים של הרחבת כוחו של בית המשפט העליון לרעת תפיסת העולם של הציבור שמיוצג פוליטית על ידי הימין, הייתה מינימלית. במקום זאת, המהלך הוצג, על ידי הצד השמאלי ועל ידי ארגוני המחאה, כמונע אך ורק על ידי הכוונות הנפסדות ביותר של השתלטות על הדמוקרטיה והפיכת ישראל למדינת דת קיצונית. הבחירה הייתה להציג את התרחישים הקטסטרופליים ביותר האפשריים כתוצאה מן הרפורמה, כאילו אלו הם התרחישים הסבירים או אף ההכרחיים, ולהציג בצורה החריפה ביותר האפשרית את המהלכים של הממשלה. אמצעי הטכנולוגיה של הטלפונים הניידים, הוואטסאפ, והרשתות החברתיות, גם הם תרמו תרומה ניכרת לתחושת החרדה, ונעשה בהם שימוש מודע ומקיף על מנת לגייס את המחנות (בשני הצדדים) תוך הגברת תחושת האיום והסכנה מן הצד השני. נוצרה תחושה של מלחמה טוטלית, והתפתחה רטוריקה של מלחמה והתנגדות שמאפיינות קיטוב מהסוג החריף ביותר.

לבסוף, הקיטוב לא פסח גם על בית המשפט עצמו, שהפך אף הוא להיות מקוטב באופן שמזכיר את בית המשפט העליון בארה"ב. דבר זה התבטא

בצורה המובהקת ביותר בשני פסקי הדין האחרונים לכהונתה של הנשיאה חיות – בעניין הסבירות ובעניין הנבצרות. בפסקי דין אלו נחלק בית המשפט כמעט לשניים בין שופטים שמרנים לליברליים, והם לוו גם בהדלפה של פסק דין מתוך בית המשפט, וביחסים מעורערים בין השופטים שדלפו החוצה לתקשורת.¹⁵

סיכום

התיאור לעיל אינו אופטימי במיוחד. גם לאחר הטראומה הגדולה של ה-7 באוקטובר, שסביר להניח שהקיטוב תרם לה, נראה ששני המחנות עדיין מחופרים היטב בעמדותיהם, ובעוד ניסיונות הפשרה נמשכים, הם לא נראים מבטיחים במיוחד. הקיטוב יוצר מצב טרגי: מצד אחד, זמנים של קיטוב, שבהם הלכידות החברתית מאוימת, הם זמנים שבהם הפשרה נחוצה ביותר; מצד שני, סביבה של קיטוב הופכת פשרה לקשה מאוד – חוסר האמון גדול מכדי שכל צד יוכל לעשות מהלכים גדולים, או אפילו צעדים קטנים לעבר הצד השני. קשה אם כן כרגע להצביע על דרך פשוטה לפתרון המצב. אבל, זאת יש לזכור – חברות אנושיות, ובעיקר החברה הישראלית, הן בעלות תושייה ועשויות למצוא בסופו של דבר דרכים להסתגל לסכנות חדשות, כולל לקיטוב. הבנת הקיטוב כאחד הגורמים לסכסוך הנוכחי לוקחת אותנו כברת דרך בכיוון הזה, ולכן חשוב להמשיך ולחקור אותו, ואת הדרכים האפשריות למתן אותו.

15 ראו: Iddo Porat, *Court Polarization: A Comparative Perspective*, 46 *Hastings International and Comparative Law Review* 3, 22-30 (2023); Iddo Porat, *Solving One-Side Polarization: Supreme Court Polarization and Politicization in Israel and the U.S.*, 15 *Law and Ethics of Human Rights* 221, 235 (2021).